

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1867

KÜLÖNLENYOMAT

3. SZÁM

Tusor Péter

A MAGYAR HIERARCHIA ÉS A PÁPASÁG A 17. SZÁZADBAN (Problémák és fordulópontok)

BEVEZETÉS*

Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak vizsgálata a barokk tudományosság kezdeteitől¹ a pozitívizmus korán² át egészen napjaink missziótörténeti kutatásaiig³ a magyar historiográfia kiemelt feladatai közé tartozott és tartozik.⁴

* Kutatásaimat a Faludi Ferenc Akadémia, a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj és a Római Magyar Akadémia segítségével végeztem. Tanulmányom megírását az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Posztdoktori Programja (ny. sz.: D-38481) támogatta. – Az előforduló levéltári és könyvészeti rövidítések: **AP:** Archivum Primatile, **AEV:** Archivum Ecclesiasticum Vetus; **AS:** Archivum Saeculare – **ASR:** Archivio di Stato Roma – **ASV:** Archivio Segreto Vaticano – **BAV:** Biblioteca Apostolica Vaticana – **BSSS:** Biblioteca Statale Santa Scolastica (Subiaco) – **MOL:** Magyar Országos Levéltár, **MKL:** Magyar Kancelláriai Levéltár – **ÖStA:** Österreichisches Staatsarchiv, **AVA:** Allgemeines Verwaltungsarchiv; **HHSa:** Haus-, Hof- und Staatsarchiv – **AHP:** Archivum Historiae Pontificiae – **BDHIR:** Bibliothek des Deutschen Historischen Institut in Rom – **MÖStA:** Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv – **RHM:** Römische Historische Mitteilungen – **RQ:** Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte – **ZSSRG:** Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte.

¹ Az úttörők sorában két jezsuita szerzetes neve említhető meg a 17. század derekáról, illetve végéről: Inchoffer Menyhért és a Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek megbízásából kutató Cseles Mártoné. Vö. *Szelestei [Nagy] László:* Irodalom és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai ú.s. 4). Budapest 1989. 49–54.

² *August Theinernek* a magyar püspöki kar költségén megjelentetett monumentális kiadványa (*Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. I: 1216–1352. II: 1352–1526. Romae 1859–1860.) mellett külön ki kell emelni a vatikáni levéltár megnyitása után *Fraknoi Vilmosnak* köszönhetően hamarosan meginduló forrásközlő sorozatot: *Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia*. I/1–6. II/1–3. Budapest 1884–1909 (repr. 2000). Az egyes kötetek felsorolása: *Vári Rezső:* Történeti intézetek Rómában. Adalék a legújabb kor tudománytörténelméhez. Budapest 1916. 46–47.

³ Ezek elsősorban nem a jelen tanulmány témáját képező Habsburg-oroszgréz, hanem a török hódoltság és Erdély, valamint a Moldvában élő magyarság vallási viszonyainak vizsgálatára irányulnak. Fő forrásbázisuk a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, valamint a jezsuiták központi levéltárának gazdag iratanyaga. A fontosabb munkák: Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. I/1: 1609–1616. I/2: 1617–1625. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 26/1–2). kiad. *Balázs Mihály–Fricsy Adám–Lukács László–Monok István.* Szeged 1990., *Relationes Missionariorum de Hungaria et Transylvania (1627–1707).* (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma [!]. Fontes 1). ed. *István György Tóth.* Budapest–Roma 1994., *A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából.* I/1: Acta vol 1–12 és SOCG vol. 56–79. (Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia I/1). kiad. *Sávai János.* Szeged 1993., *Molnár Antal:* Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I: 1572–1647. (Humanizmus és reformáció 26). Budapest 2002., s.a. Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár. I–II, kiad. *Benda Kálmán,* Budapest 1989.

⁴ A római magyar kutatásokra lásd még további irodalommal: *Lajos Pásztor:* L’Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknoi. Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166., [Uő.], *Le origini dell’Accademia d’Ungheria di Roma.* In: Un istituto scientifico a Roma: L’Accademia d’Ungheria (1895–1950). ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo. (Studi e Ricerche 7). Roma 1993. 9–24., *Ujváry Gábor:* „Iskola” a határon túl. A Római Magyar Intézet története (1912–1945). Levéltári Szemle 45 (1995) 4. sz. 3–37., Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). szerk. *Csorba László.* Budapest 1998., *Csorba László:* A Fraknoi-villa. A Magyar Köztársaság Szentszék melletti nagykö-

Kivételt ez üalól csupán a 2. világháborút követő évtizedek képeznek.⁵ A kapcsolatok egyik legfontosabb, az ország történelmére jelentős hatást gyakoroló fejezete a katolikus modernizáció időszaka. A protestáns felekezetek mellé a — kor kihívásaira szintén választ adó — katolikus konfessziót megszervező magyar felsőpapság és a római központ viszonyrendszerének specifikus feltárására azonban mindeddig nem került sor.⁶

Ez a viszonyrendszer rendkívül sokoldalú. Egyaránt vizsgálni kell a programadó trienti zsinat (1545–1563) alkalmazásának kérdéseit; a középkori jogi elemek és struktúrák továbbélésének hatását; a politikai, diplomáciai vonatkozásokat; nemkülönbön az érintkezések szervezeti, technikai problémáit.

A feladat megoldása széleskörű forrásbázis hasznosítását követeli meg. A vatikáni titkos archívum és az apostoli könyvtár; a magyar hierarchiát az ország primásaként egyszemélyben irányító esztergomi érsekek iratainak,⁷ továbbá a magyar ügyeket intéző Habsburg-kormány szerv: az udvari magyar kancellária és az egyéb bécsi hivatalok levéltárainak szisztematikus feltárása korántsem elegendő.⁸ A kapcsolattartásban kulcsszerepet játszó tényezők: például a bíborosprotektorok, a császári követek és a püspökkari ágensek Pozsonytól Subiacóig szétszórva található hagyatékainak tanulmányozása szintén megkerülhetetlen.⁹ A kapcsolatok

vetségének székhelye. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata [Sic!] (1920–2000). szerk. Zombori István. Budapest 2001. 113–135. Az egyháztörténeti kutatás egyéb római intézményeiről több tanulmány: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 3–4. sz. 159–236.

⁵ Ekkor ismét a Rómában dolgozó jezsuitáké a fő szerep. Vö. mindenekelőtt Monumenta Antiquae Hungariae. I–IV: 1550–1600. (Monumenta Historica Societatis Iesu 101. 112. 121. 131.). ed. Ladislaus Lukács. Romae 1969–1987.

⁶ Bár a két világháború között *Galla Ferencnek* és *Ványó Tihamérnak* köszönhetően számottevő előmunkálatok láttak napvilágot, részben az akkori római magyar forrásközlő sorozatban (Monumenta Hungariae Italica). *Ványótól* például: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. (Monumenta Hungariae Italica 2). Pannonhalma 1933., *Gallától*: A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei. Levéltári Közlemények 20–23 (1942–1945) 141–186. Munkásságuk könyvszete: *Molnár Antal*: Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Ványó Tihamér OSB. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 6 (1994) 1–2. sz. 37–50., *Fazekas István*: Galla Ferenc „Pálos missziók Magyarországon” című kiadatlan munkája. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. (Varia Paulina 1). szerk. Sarbak Gábor. Csorna 1994. 219–228.

⁷ Vö. *Péter Erdő*: Il potere giudiziario del primate d'Ungheria. Apollinaris 53 (1980) 272–292. 54 (1981) 213–231.

⁸ A kora újkori Habsburg uralmi rendszer szerkezetére, a Habsburg-diplomácia működésére, Magyarország helyére mindebben további irodalommal: *István Hiller*: Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. (Esterházy-Studien 1). Wien–Köln–Weimar 1992.

⁹ A kutató feladatát nem könnyíti meg a vonatkozó feldolgozások hiánya. Németország, illetve a Habsburg örökös tartományok bíboros-protektorátusának (ez utóbbi olykor, utalva a jogelődre *Protettorato d'Ungheria* néven szerepel a forrásokban) tényleges működéséről a 17. században szinte semmit sem lehet tudni. A bíboros-protektorátus intézményére és a protektorok archontológiájára lásd: *Joseph Wodka*: Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie. (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/I). Innsbruck–Leipzig 1938., vö. még ötöle: Das Kardinalsprotektorat deutscher Nation und die Protektorate der deutschen nationalen Stiftungen in Rom. ZSSRG Kanonistische Abteilung 33 (1944) 301–322., Deutschordensprotektorat und Protektorat deutscher Nation. ZSSRG Kan. Abt. 34 (1947) 318–325. – Ugyanez mondható el a magyar ügyek képviselőjét ellátó római császári követségről is. A helyzet csupán a 17. század végén tűnik némileg jobbnak: *Elisabeth Garms-Cornides*: Scene e attori della rappresentazione imperiale a Roma nell'ultimo Seicento. In: La corte di Roma tra Cinque e Seicento. „Teatro” della politica Europea. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Roma, 22–23 marzo 1996). (Biblioteca del Cinquecento 84). ed. Gianvittorio Signorotto–Maria Antonietta Visceglia. Roma 1998, 509–535. – A püspökkari ágensek szerepének vizsgálata annak ellenére nem történt meg, hogy ennek jelentőségére *Hubert Jedin* már az 1930-as években felhívta a figyelmet: Propst G.B. Barsotti,

teljeskörű feltérképezésének további nehézségét jelenti, hogy legtöbbször egy-egy pápai dikasztérium — olykor minimális, mégis elmellőzhetetlen — magyar vonatkozásainak összegyűjtése is hosszúságos kutatómunkát igényel.¹⁰

Jelen áttekintés még nem vállalkozhat a kérdéskör átfogó összegzésére. Vizsgálataim első szakaszát lezárva az alábbiakban egyelőre csak a kapcsolatok főbb fordulópontjainak tömör bemutatására és értékelésére teszek kísérletet. Azoknak a jórészt ismeretlen eseménysoroknak vázlatos rekonstruálására kerül tehát sor, amelyek olykor évtizedekre kihatóan meghatározták Róma és a magyarországi katolicizmus viszonyát; a kronológia koordinátáira helyezve pedig egyben lehetővé teszik a téma periodizációjának megállapítását.¹¹

Mielőtt azonban tulajdonképpeni tárgyunk, illetve annak előzményei: a késő középkori pápai-magyar érintkezések ismertetése következne, röviden meg kell ismerkednünk a kora újkori pápaság jellemzőivel.

I. A PÁPASÁG: AZ EGYHÁZI ÁLLAM ÉS A RÓMAI KÚRIA A 17. SZÁZADBAN

A belső erők és a protestáns kritika hatására a 16. század második felében kiformalódó reformpápaság a trienti program végrehajtását állította küldetése középpontjába. Az erőteljes állam- és egyházkormányzati centralizációval, uniformizációval párosuló reformtörekvések gyors és átütő sikere vitathatatlan. A középkori gyökerekből a protestantizmus mellett a kor igényeinek megfelelő, modernizált kora újkori katolicizmus fejlődött ki. A rövid életű reformkorszakot azonban hamarosan egy újabb, a barokk pápaságé követte. Ezt a megújulás éles cezúrája ellenére szerves, elsősorban intézményi, társadalmi kontinuitás köti össze a reneszánsz időkkel. Fő jellemzője a szuverén Egyházi Állam érdekeinek szinte kizárólagos preferenciája. Az „egy testben két lélek” jelensége: az egyetemes egyházfői és a legitim államfői szerep antagonizmusa mind nyilvánvalóbbá vált. A pápák lelkipásztori küldetésének alapjait biztosító állami szuverenitás fenntartásának ugyanakkor nem volt alternatívája.¹²

seine Tätigkeit als römischer Agent deutscher Bischöfe (1638–1655) und seine Sendung nach Deutschland (1643–1644). RQ 39 (1931) 377–425, 377–379. Az e téren rejlő lehetőségeket mutatja: *H. Kühn-Steinhausen: Die Korrespondenz Wolfgang Wilhelms von Pfalz-Neuburg mit der römischen Kurie.* (Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 48). Köln 1937. – Minderre lásd még: *Irene Polverini Fosi, A proposito di una lacuna storiografica: La nazione tedesca a Roma nei primi secoli dell'età moderna.* Roma Moderna e Contemporanea 1 (1993) 45–56.

¹⁰ Ritka kivételnek számít az olyan könnyen áttekinthető irategyűtes, mint a rítus kongregációé. E pápai hivatal magyar vonatkozásait már feldolgoztam: *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában (A kongregáció megalapításától 1689-ig).* MEV–Regnum 11 (1999) 1–2. sz. 33–64. [korrektúra nélkül], illetve *Magyar szentek liturgikus tisztelete és a római Sacra Rituum Congregatio a kora újkorban.* In: Szentjeink és nagyaink Európa kereszténységéért. (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis 1). szerk. Beke Margit. Budapest 2001. 107–115. – A vatikáni levéltár kutatási problémáira lásd *Sergio Pagano* bírálatát: *Una discutibile „Guida” degli Archivi Vaticani.* AHP 37 (1999) 191–202.

¹¹ Az alább ismertetésre kerülő problémák részletes kifejtése, teljesebb szakirodalma és forrásbázisa megtalálható PhD értekezésemben: *Tusor Péter: A magyar egyházi elit és Róma kapcsolatainak ismeretlen fejezetei (1607–1685).* Budapest 2000 (kézirat). Hozzáférhető: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Könyvtár.

¹² *Paolo Prodi: Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio. I: La monarchia papale e gli organi centrali di governo.* Bologna 1968., és [Uő.] *The papal prince: One Body and Two Souls. The Papal Monarchy in Early Modern Europe.* Cambridge 1987.

A barokk pápaság politikai horizontja egyre inkább Itáliára szűkült le. Az Észak- és Dél-Itáliában meglévő Habsburg-túlsúlyt ellensúlyozandó VIII. Orbán (Maffeo Barberini, 1623–1644) a harmincéves háború idején a francia orientációt részesítette előnyben. Ugyanakkor a katolikus államok egymás közötti összeütöközésében hivatalosan a (látszat)semlegesség álláspontjára helyezkedett. A konfesszionális és politikai érdekhatárok különválása Rómát megoldhatatlan dilemma elé állította. A vesztfáliai békerendszerből kizárták, Európa politikai térképének perifériájára került. A 17. század derekától nagyhatalmi, elsősorban francia hegemonia korlátozza önálló mozgásterét.¹³

Társadalmi téren az Egyházi Államban a patrónus–kliens rendszer kiteljesedése a meghatározó. Ennek következménye a római Kúria erőteljes italianizációja lett. A legkisebb állásoktól és javadalmaktól kezdve egészen a bíborosi kolégiumig bezárólag az olasz elem térnyerése jellemző. A patrónus–kliens rendszer csúcsmódoja a pápai nepotizmus, amelynek a reneszánsztól eltérő fajtája jelenik meg. Rendeltetése kettős. Egyrészt a bíborosnepos révén a szakralizált pápai hatalom olyan megjelenítése, amely megfelel a barokk reprezentáció követelményeinek. Másrészt az új pápai dinasztiák létrehozása, elsősorban az anyagi alapok megerősítésével.

A nepotizmus e diszfunkcionális jellemzője — a refeudalizációban megnyilvánuló kedvezőtlen gazdasági folyamatokkal párosulva — VIII. Orbán pontifikátusára alapjaiban rendítette meg a pápai államháztartást. Ennek bevételei 80%-ban már az Egyházi Állam területéről és nem a világegyházból származtak. Legnagyobb részük más európai államokéhoz hasonló forrásokból: adókból, vámokból, regálékból folyt be. A pénzügyi egyensúly helyreállítására az egyházi bevételek ismételt növelésével tett kísérletek a Barberini-korszakban számos konfliktust eredményeztek a részegyházakkal.¹⁴

A 16. század második felében a reformpápaság a legkorszerűbb államigazgatási formát hozta létre. Rómában jelenik meg a *primus ministeri* tiszt csírája, és a 17. század derekán a bíborosnepos helyébe lépő technokrata bíboros-államtitkár személyében itt szilárdul meg legelsőként az európai fejlődésben. A kongregációk 1588-ban felállított rendszere több mint egy évszázaddal előzte meg az európai országok miniszteriális jellegű kormányzati gyakorlatának elterjedését. A nagyfokú specializáció azonban már az 1630-as évekre túlbürokratizálódáshoz vezetett. Ez egyszerre okozott zavarokat az állam-, és a központi egyházkormányzatban.¹⁵

¹³ További irodalommal: *Georg Lutz*: Roma e il mondo germanico nel periodo della guerra dei Trent'Anni. In: *La corte di Roma tra Cinque e Seicento*. 425–460., és legújabban a következő konferencia-kötet tanulmányai: *Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturrechtswissenschaft* (BDHIR 87). hrsg. v. *Alexander Koller*. Rom 1998.

¹⁴ Minderre legutóbb: *Irene Fosi*: All'ombra dei Barberini. Fedeltà e servizio nella Roma barocca. Roma 1997., *Renata Ago*: Sovrano pontefice e società di Corte. Competizioni cerimoniali e politica nella seconda metà del XVII secolo. In: *Ceremoniel et rituel à Rome (XVIe–XIXe siècle)*. (Collection de l'École Française de Rome 231). ed. C. Brice–M.A. Visceglia. Rome 1997. 223–238., *Antonio Menniti Ippolito*: Il tramonto della Curia Nepotista. Papi, nipoti e burocrazia curiale tra XVI e XVII secolo. Roma 1999., *Marco Teodori*: I parenti del papa: nepotismo pontificio e formazione del Patrimonio Chigi nella Roma barocca. Padova 2001.

¹⁵ Két monografikus feldolgozás a század első felére: *Josef Semmler*: Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. 1605–1623. (RQ Supplementheft 33. Forschungen zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats 2). Rom–Freiburg–Wien 1969., *Andreas*

A kedvezőtlen tendenciák megállítására az 1650-es években egy sajátos mozgalom jött létre a bíborosi kollégiumon belül. A *squadron volante* fokozatos térnyerése nyomán XI. Ince (Benedetto Odescalchi, 1676–1689) pontifikátusa alatt a Szentszéknek sikerült kitörnie a politikai elszigeteltségből. A szent liga megszervezése, Magyarország felszabadítása a régi nagyhatalmi szerep átmeneti visszaállítását jelentette. A szigorú takarékosági intézkedéseknek, a nepotizmus visszaszorításának, majd hivatalos megszüntetésének (1692) köszönhetően sikerült stabilizálni a pápai pénzügyeket. Úgy, hogy közben az egyházi bevételek ismét jelentősen csökkentek. A bonyolult kúriai ügykezelési rendszert egyszerűsítették a római udvar ekkor kialakult arculata századunkig meghatározó maradt. A Kúria reformjának egy évszázadot késő megvalósulása mindazonáltal csak átmeneti eredményeket hozhatott. Itália általános hanyatlásának, az európai politika és a mentalitás szekularizálódásának hatása alól a pápaság nem tudta kivonni magát.¹⁶

A római központ és a nemzeti egyházak kapcsolatainak meghatározó princípiuma az egyre erősödő állami kontroll volt. Általános az egyházi és politikai érdekek interferenciája. A kapcsolatrendszert tovább terhelték a leginkább a 17. század első felében kieleződött finansiális kérdések, a kúriai hivatalok bonyolult rendszerében eligazodni mind nehezebben tudó érdekképviseltek hiányosságai. Állandósulnak a joghatósági viták, különösen a nemzeti bíborosok kinevezésében, a püspöki székek, egyházi javadalmak betöltésében, jövedelmeik felhasználásában. A szétváló egyházi és világi jogrendszerben a helyi egyházaknál a kánonjog alkalmazása mindinkább háttérbe szorul és Róma centralizmusával szemben alkalmanként a trienti program önálló, episzkopalista értelmezésével kísérleteznek. Az állami befolyás növekedése végül a katolikus államegyházi formációk kikristályosodásához vezetett. A folyamatot ideologikus felhangok is kísérték. Például a gallikanizmus, vagy a *Germania Sacra*nak a 18. században a febronianizmusba torkolló ideája.¹⁷

A barokk pápaság egy területen tudta megőrizni a reformkorszak lendületét. A hagyományos egyházszervezet és a racionalizálódó, abszolutisztikus világi államhatalom összefonódása mind nehezebben kezelhető probléma elé állította. Róma ezért az egyetemes missziószervezés keretében egy új, közvetlenül neki alárendelt, helyenként a régivel párhuzamos, négy földrészre kiterjedő egyházi struktúrát épített ki. Ezzel a világtörténelem első globális jelenségét teremtette meg.¹⁸

Kraus: Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII. 1623–1644. (RQ Supplementheft 29. Forschungen zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats 1). Rom–Freiburg–Wien 1964. – A kutatás előtt álló feladatokra szintén *Kraustól*: Die Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats im Zeitalter der Katholischen Reform und der Gegenreformation als Aufgabe der Forschung. RQ 84 (1989) 74–91.

¹⁶ A *squadron volantera*: Marie Louise Roden: Cardinal Decio Azzolino and the Problem of Papal Nepotism. AHP 34 (1996) 127–157 és [Uő.] Cardinal Decio Azzolino, Queen Christina of Sweden and Squadron Volante. Political and Administrative Developments at the Roman Curia 1644–1692. Aun Arbor 1993., a korszak pápáira: Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII–Giovanni Paolo II. ed. Istituto della Enciclopedia Italiana. Roma 2000. 336–389.

¹⁷ E problémakör máig legjobb összefoglalása: Georg Lutz: Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII. Politik und Diplomatie. Wirtschaft und Finanzen. Kultur und Religion. In: Rom in der Neuzeit. Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte. hrsg. v. R. Elze–H. Schmidinger–H.S. Nordholt. Wien–Rom 1976. 72–167, 142ss.

¹⁸ A tengernyi irodalomból kiemelkedik: Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622–1972. I/1: 1622–1700. ed. Josef Metzler. Rom–Freiburg–Wien 1973.

II. A MAGYAR FELSŐPAPSÁG ÉS AZ APOSTOLI SZENTSZÉK A 15–16. SZÁZADBAN

A pápai Kúria radikális reformjának legnagyobb akadályát a reneszánsz korával alkotott folyamatosság képezte. A magyar katolikus modernizáció korlátait és célkitűzéseit részben szintén a késő középkorban kialakult jogi, intézményi keretek továbbélése, a fenntartásukra tett erőfeszítések határozták meg.

A világi államok középkorvégi térnyerése keretében a magyar korona más európai országokhoz hasonlóan szintén ellenőrzni tudta, hogy mely alattvalói kerülhetnek be a bíborosi kollégiumba. A magyar királyoknak rendszeresen sikerült elérniük, hogy ajánlásukra/jelölésükre hazai és külföldi főpapok a pápaválasztó testület tagjai legyenek. E sajátos jogszokás, a magyar koronabíborosi „intézmény” a magyar királyi és a császári cím perszonáluniója (1556) után elenyészett. A körvonalazatlan kiváltság az uralkodók személyére, és nem címeik számára szólt.¹⁹

Maradandóbbnak bizonyult a ország egyházi javadalmai felett ugyancsak a 15. században kiteljesedő állami kontroll. Elsősorban a török elleni harcnak és Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) befolyásának köszönhetően a bíborosi kollégium 1417-ben oklevélben ismerte el az uralkodói jogosítványokat: a kisebb javadalmak adományozásában teljes körűen, a püspökségek esetében viszont csak a jelöltek megnevezésében. Róma a világi közreműködést tehát egyedül a kánoni institúció első szakaszában (*designatio personae*) fogadta el. Egy későbbi konkordátum hiánya arra enged következtetni, hogy a pápaság — átmeneti habozás után — érvényben lévőnek tekintette a konstanzi egyezményt. Mindazonáltal az európai gyakorlatban páratlanul széleskörű — minden egyházmegyére és javadalomra kiterjedő — engedménnyel szembeni római ellenérzések és a korai egyezmény körvonalazatlansága miatt a konzisztoriális iratokban a királyi közreműködés ténye csak a 16. század derekától tűnik fel rendszeresebben. Ez már kifejezetten a Habsburgok fellépésének tulajdonítható.²⁰

A nominációs jog pápai elismerése természetesen nem jelentette a túlzó magyarországi felfogás és gyakorlat jóváhagyását. Ez a magánkegyúri jogrendszer püspökségek feletti alkalmazásával, illetve a megszűnt káptalani választások kánoni jogosítványainak uralkodói átvételével Európában a legkiterjedtebb és leg-

¹⁹ Alfred A. Strnad: Konstanz und der Plan eines deutschen „Nationalkardinals”. Neue Dokumente zur Kirchenpolitik König Siegmunds von Luxemburg. In: Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie. hrsg. v. August Franzen-Wolfgang Müller. Freiburg–Basel–Wien 1964. 397–408., BAV Fondo Vaticani Latini, vol. 9713 (*Diverse memorie sulle promozioni dei cardinali ad istanza de principii*), *passim.*, Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I–II. kiad. *Fraknói Vilmos*. Budapest 1893–1895. n. 41. 67. 73. 75. 96. és *passim.*, Berichte vom Regensburger und Speyerer Reichstag 1541, 1542. Nuntiaturen Verallios und Poggios. Sendungen Farneses und Sfondratos 1541–1544. (Nuntiaturreporte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/7). hrsg. v. Ludwig Cardauns. Berlin 1915. n. 106., *Fraknói Vilmos*: Három magyar bíbornok-jelölt a XVI. században. Új Magyar Sion 5 (1874) 81–100.

²⁰ A századunkig aktuálpolitikai felhangokkal bíró kérdés többféle megközelítését, interpretációját és bőséges irodalmát lásd: *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből ú.s. 9). Budapest 1958., *Erdő Péter*: Egyházjog a középkori Magyarországon. Budapest 2001. 200–213 (Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai Zsigmond király korában), *Kovács Péter*: A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. szerk. Zombori István. Budapest 1996. 97–117.

korábbi államegyházi formációt hozta létre. A modell egyedülálló. A Szent István-i hagyományok ideológiája gallikán, az egyházmegyék pápai felhatalmazás nélküli kormányzása spanyol gyarmati párhuzamokra utal. Teljesen hiányzik ugyanakkor a publicisztikai háttér, az antikurialista felhang.²¹

A középkorvégi struktúrák továbbélése mellett a magyarországi katolikus konfesszió megszervezésének másik fő vonása, hogy megkésétt kibontakozásakor a barokk pápaság elzárkózásával volt kénytelen szembesülni. Már a reformpápaság is, miközben igyekezett visszaszorítani a túlzó államegyházi sajátosságokat, a királyságbeli katolicizmus modernizációját elsősorban a hazai hierarchia és a Habsburg-államhatalom révén látta leginkább megvalósíthatónak. Erőit e tényezők megnyerésére, támogatására koncentrált. A prágai nunciátúra tervei a századfordulón egy közvetlenebb pápai szerepvállalásra nem keltettek kedvező visszhangot a Kúriában.²² A katolikus újjászületés felételei mindazonáltal a 17. század elejéig nem voltak adottak, többek között a konfesszionális határok körvonalazatlansága miatt.

III. PÁPAI KÖZREMŰKÖDÉS A KATOLICIZMUS MAGYARORSZÁGI MODERNIZÁCIÓJÁNAK KEZDETEINÉL

Az a fáziseltolódás, ami a római reformlendület megtorpanása és a magyarországi katolikus megújulás kiteljesedése között megfigyelhető, nem volt teljes. Pontifikátusa kezdetén V. Pál (Camillo Borghese, 1605–1621) a katolizációs folyamat megindulásában két lényegi területen is meghatározó szerepet tudott még játszani.

Az egyik az irányítás kérdése volt. Rómában kivitelezhetetlennek tartották azt a — tévesen Verancsics Faustus csanádi püspöknek tulajdonított — nunciátúrai elképzelést, hogy a 17. század elejére a belső megújuláshoz szükséges kritikus tömeget felhalmozó magyarországi katolicizmus megreformálását egy apostoli vizitátorra bízzák. Ehelyett a hierarchia fejét, Forgách Ferenc esztergomi érseket (1607–1615) kánoni intékcijával párhuzamosan bíborosi rangra emelték. Az esztergomi érsekek történetében páratlan esemény különlegességét fokozza, hogy Bakócz Tamás (1497–1521) után Forgách az első tetterős, székét ténylegesen elfoglaló primás, aki ezáltal tagja lehetett a központi egyházkormányzatnak. Kinevezésére kizárólag egyházpolitikai megfontolásokból került sor. A Szentszék így

²¹ Stolpa József: Adalékok a magyar királyi főkegyúri jog történetéhez [A konstanzi bulla]. In: Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. szerk. Angyal Pál-Baranyay Jusztin-Móra Mihály. Budapest 1941. 1007–1028., *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. I–III. Budapest 1901–1903. III, 222–227., [Uő.] A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest 1895. 275–286. [Uő.] Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Budapest 1899. n. 97–100., Die Nuntiatür am Kaiserhofe. III: Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592. (Nuntiatürberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 3a/2/3 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 18). hrsg. v. Joseph Schweizer. Paderborn 1919. XXI–XXIV és 584–585., Klaus Jaitner (Hrsg.): Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605. I–II. (Instruções pontificum Romanorum). Tübingen 1984. n. 35.

²² Vö. *Discorso dello Stato della religione cattolica nel regno d'Ungharia*, Biblioteca Corsiniana (Roma), vol. 677 (35 B 6), fol. 338^r–340^v., Jaitner: Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. 55–58. 568. 709–710., ASV Fondo Borghese serie II, vol. 2.3, fol. 312^r–327^v (Il modo de Restaurare la Religione in Vngaria).

biztosítva láthatta a magyarországi katolicizmus római szellemiségét, irányítójának megfelelő egyházi és világi tekintélyét, kiterjedtebb nemzetközi kapcsolatrendszerét.

E logikus, reális elképzelés megfogalmazódása és megvalósulása azonban egy bonyolult és számos buktatóval járó folyamat volt. A pápai döntéshozatal eredetileg nem számolt ezzel a lehetőséggel. Felvetése az új prágai nuncius, Antonio Caetano (1607–1611) érdeme. Az ő diplomáciai ügyességének és kitartó tárgyalásainak volt köszönhető, hogy a szerteágazó udvari érdekharcok, intrikák ellenére 1607 őszén a magyar primás is II. Rudolf császár (1576–1612) (és egyben 1608-ig magyar király) bíborosjelöltjei közé kerülhetett. A nuncius több ízben az államtitkárság kifejezett tiltása ellenére tett lépéseket ennek érdekében. Ugyancsak ő győzte meg végül számos jelentésben római feletteseit arról, hogy a császári „nevezést” (*nominatio*) megszerzők közül V. Pál választása a — saját karrierje érdekében csupán elhanyagolható lépéseket tevő — esztergomi érsekre essen.²³

A pápai közreműködés másik lényegi területe az egyházi reformok politikai kereteinek biztosítása volt. A protestáns Bocskai-felkelés (1604–1606) nyomán az 1608. évi országgyűlésen teljesen háttérbe szorított, a még a saját megújulása előtt álló katolicizmus már az 1609. évi diétára számos pozícióját vissza tudta szerezni Magyarországon. Ennek egyértelmű magyarázata Rómának a bécsi udvarra kifejtett nyomásgyakorlásában található meg. Az eltelt egy év egyik legfontosabb eseménye ugyanis — ebben a vonatkozásban — az 1608-as, nyomtatásban publikált törvényeknek a magyar prelátsók kérésére történő római cenzúrája volt.²⁴

Róma az 1608-as országgyűlés előtt és alatt Forgách Ferenc többszöri, háttározott fellépést követelő sürgetése ellenére még várakozó álláspontra helyezkedett a protestáns rendek támogatásával II. Rudolfot lemondató új magyar király, II. Mátyás (1608–1619) valláspolitikájával szemben. Ebben jelentős szerepe volt a királyhoz Bécsbe akkreditált nuncius, Placido de Mara (1609–1616) Forgáchénál kedvezőbb jelentéseinek. A Szentszék magatartása csak a katolicizmust Magyarországon ellehetetlenítő törvénycikkeknél egy, a magyar püspökök által Rómaába küldött, s az uralkodó kézjegyével hitelesített nyomtatott példánya láttán, valamint az ausztriai protestánsoknak 1609 márciusában adott vallásszabadság hírének vétele után változott meg. V. Pál ekkor II. Mátyás tudomására hozta, hogy

²³ Az ügy fontosabb forrásai: Antonii Caetani nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I: 1607. II: 1608 Ian.–Mai. III/1: 1608 Mai.–Aug. III/2: Johannis Garziae Millini ad cardinalem Burghesium epistulae e legatione apud imperatorem anno 1608 datae. (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628/4). ed. *Elena Linhartova*. Pragae 1932–[1937–1940]–1946. I, n. 4, 7–8. n. 8. n. 24d. 27. 28. 41. 51. 53. 59a. 59c. 76d. 79. 82. 91. 97e. 101. 107d. 107e. 120. 121. 122.a. 122e. 123. 125. 132d. 141. 145. 148. 157. 172. 175c. 176. 184. 187. 247. 248g. 269. 270. 287. 291. 299., ASV Fond. Borgh. ser. III, vol. 45-c, fol. 177^rv. 181^rv. 182^r–184^v., BAV Fondo Barberiniani Latini, vol. 6893, fol. 1^rv. 2^rv. 3^rv., BSSS Archivio Colonna, Carteggio Ascanio, busta 1607/I [n. 416. 417.], ÖStA HHStA Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fz. 153, Konv. A, fol. 154–155., Konv. B, fol. 135–136., Fz. 154, fol. 174–175., ÖStA HHStA Handschriftensammlung, W 290, vol. 12, fol. 41^r–42^v. 50^rv.

²⁴ Az 1609. évi országgyűlésre és előzményeire *Károlyi Árpád* elsősorban vatikáni forrásokat hasznosító tanulmánya: Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása. Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163.

az engedmények miatt az *In Coena Domini* bullában foglaltak hatálya alá esett, vagyis tanácsosaival együtt kiközösítette magát az egyházból.²⁵

Az ügyben eljáró római inkvizíció, a Szent Hivatal (*Sanctum Officium*) közvetlen pápai utasításra az összes törvénycikkelyt érvénytelenítette. Kijelentette, hogy a katolikusok — világiak és egyháziak egyaránt — nem kötelezhetők megtartásukra. Az inkvizíció bíborosai, élükön V. Pállal többszöri tárgyalás és hosszas halogatás után, a törvények sokáig követelt visszavonatása helyett kompromisszumos döntésre jutottak. Az országgyűlési végzések kihirdetése miatti automatikus *excommunicatio* alóli feloldozást a többször is bűnbánatot tanúsítani kényszerülő II. Mátyásnak és minisztereinek végül hajlandóak voltak megadni. Ezt azonban a mielőbbi jóvátételre, a végrehajtás elodázására vonatkozó szigorú feltételekhez, írásbeli kötelezettségvállaláshoz kötötték.

A királynak azért kellett közvetlenül Rómával érintkezésbe lépnie, mert a Szent Hivatal a kérdés elintézését magának tartotta fenn. Minden olyan korábbi lelki felhatalmazást még időben visszavont, amelyek alapján helybéli egyháziak is kiszolgálhatták volna az erőteljesen sürgetett feloldozást. Az eset nem jutott a szélesebb nyilvánosság tudomására. Velence és II. Rudolf császár római diplomatai ennek ellenére pontos információkat tudtak szerezni az olykor feszültségektől sem mentes tárgyalások menetéről. A Róma–Bécs–Pozsony helyszíneken zajló események részletei — amelyekben az egyik kulcsszereplő Melchior Klesl bécsi püspök (1598–1630) volt — az inkvizíció 1998-ban megnyitott levéltárában található források segítségével ismerhetők meg.²⁶

A Szent Hivatal fellelése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a reálpolitikai megfontolásokat előtérbe helyező Habsburg-uralkodó és környezete az elkövetkező évtizedben a korábbinál hatékonyabb segítséget nyújtott a magyarországi ellenreformáció kibontakozásához. Ennek keretében már az 1611-es nemzeti zsinaton lehetőség nyílt Trient reformhatározatainak gyakorlati kihirdetésére, végrehajtásuk megkezdésére. A protestantizmus belpolitikai fölényét a Forgách Ferenc bíboros vezette magyar katolikusoknak a Szentszék által alkalmazott pápai *potestas indirecta* jelentette külpolitikai támasz segítségével sikerült 1609 során kiegyenlíteni.²⁷

IV. A KONFLIKTUSOK KORSZAKA. A TRIENTI PROGRAM EPISZKOPALISTA INTERPRETÁCIÓJA MAGYARORSZÁGON

A magyarországi katolicizmusnak évtizedekig meghatározó élménye maradt, hogy modernizációjának megindulására a pápaság hathatós egyházpolitikai segít-

²⁵ Forgách levelei V. Pálhoz és Scipione Borgheséhez: ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 176^rv. 164^rv. 161^rv. 162^rv. 160^rv. 153^r–155v. 152^rv. 151^rv. fol. 150^rv., és különösen fol. 144^rv. 143^rv. 142^rv. 141^rv. 140^rv. 134^rv. 135^rv. 127^rv. 126^rv., valamint ser. II, vol. 163, fol. 341^r–367v.

²⁶ Az ügy iratai: Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, Stanza Storica, vol. L 7-c, fol. 566^r–646v (*In materia de pregiudizi fatti dal rè Matthias alla sancta religione et alli cattolici del regno d'Vngheria.*) – Eközött (fol. 581^r–600v) található az osztrák rendeknek 1609. március 19-én adott engedmények tárgyalásának anyaga is: *In materia dell'accordo fatto dal rè d'Vngaria con gl'heretici dell'Austria.*

²⁷ Vö. Tusor Péter: Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése. *Aetas* 2000/4. sz. 89–105.

ségnyújtásának köszönhetően került sor. A törés erre rímelve elsősorban politikai téren következett be, mégpedig az 1630-as évek elején.

A magyar hierarchia és a római centrum éles konfliktusa Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) bíborosi kinevezésében gyökerezett. Forgách Ferenc korai halála után utóda tizenhárom év várakozás után 1629-ben lett a pápaválasztó testület tagja. Ennek oka csak részben tulajdonítható a szent kollégium mind erőteljesebb italianizációjának. Forgách helyét szinte azonnal Melchior Klesl foglalta el. Bíborosjelöltjei kiválasztásában az új uralkodó, II. Ferdinánd (1619–1637) birodalmi és itáliai szempontokat részesített előnyben.²⁸ Pázmány csupán 1626-ban került fel a császári névsor végére, feltételezhetően az 1625-ös soproni királyválasztó országgyűlésen szerzett érdemei miatt.²⁹ Kreációjára a Mantova ellen háborút indító, s ezzel az Egyházi Állam érdekeit különösen is veszélyeztető Habsburgok iránti gesztusként, elsősorban a bécsi békepárt pozícióinak erősítésére, a további osztrák–spanyol itáliai térnyerést megakadályozni igyekvő pápai külpolitika célkitűzéseivel összhangban került sor 1629-ben. A mantovai konfliktus gyors véget érte, majd a svéd hadba lépéssel megváltozott politikai helyzetben az esztergomi érsek hamarosan választani kényszerült bíborosi esküje és alattvalói hűsége között.³⁰

A döntés nem lehetett kétséges. Pázmány a mantovai háborút annak a hagyományos magyar politikai felfogásnak a jegyében ellenezte, amely a Habsburgok erőinek kizárólag az oszmánok elleni koncentrálására törekedett. Ezért 1632-re óhatatlanul összeütközésbe került a katolikus liga és az Ausztriai Ház sorozatos németországi vereségeit az itáliai hatalmi helyzet szemszögéből tétlenül szemlélő pápai külpolitikával. A tulajdonképpeni konfliktus, Pázmány római császári követségének részletei már eddig is ismertek voltak.³¹ Ugyanakkor ez nem mond-

²⁸ Lásd levelezését a pápákkal, a bíboros-neposokkal és Paolo Savelli római követtel: ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Staatsabteilung Rom, Hofkorrespondenz, Fz. 8.9, *passim.*, Diplomatische Korrespondenz, Fz. 49–51, *passim.*, Varia, Fz. 7, *passim.*, valamint ASR Archivio Giustiniani, busta 96. 97. 98., és BAV Barb. Lat., vol. 6834, n. 17., vol. 6835, n. 15., vol. 6841, n. 1., BAV Fondo Boncompagni e Ludovisi, vol. E 7, fol. 20^r. 22^r. 144^r., vol. E 8, fol. 15^r., továbbá Moravský Zemský Archiv (Brno), Rodiný Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Ditrichštejna, kart. 433, fasc. 1906, n. 150. 151 és kart. 442, fasc. 1909, n. 27., és *Walter Leitsch*: Die Bemühungen Zygmunt's III. von Polen um die Kardinalswürde für Claudio Rangoni. MÖStA 31 (1978) 41–51., *Richard Blaas*: Das kaiserliche Auditoriat bei der sacra Rota Romana. MÖStA 11 (1958) 36–152, 62–63.

²⁹ BAV Barb. Lat., vol. 6836, n. 9., vö. még Cornelio Arrigo Motmann levelét (Róma, 1625. jan. 25): AVA Gräfllich Harrach'sches Familienarchiv, Kardinal Ernst Adalbert, Korrespondenz, Kart. 146, Konv. Motmann [ord. cron.]

³⁰ Nuntiatur des Pallotto (1628–1630). I–II. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IV/1–2). hrsg. v. *Hans Kiewing*. Berlin 1895–1897. n. 31. 46. 59. 62. 98. 150., *Robert Bireley*: Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy. Chapel Hill 1981. 93–100., valamint Paolo Savelli császári követ jelentései (1629. nov. 10 és nov. 24.): ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korr., Fz. 52, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1629., BAV Barb. Lat., vol. 7056, fol. 58^r., lásd még *Benedikt Pitschmann*: Kaiserliche Bemühungen um den Purpur für Abt Anton Wolfradt von Kremsmünster. RHM 11 (1969) 79–109, 85–86 és 93–97.

³¹ *Frankl [Fraknoi] Vilmos*: Pázmány Péter és kora. I–III. Pest 1868–1872. III, 14–46., *Petri cardinalis Pázmány ecclesiae Strigoniensis archiepiscopi et regni Hungariae primatis epistolae collectae*. ed. *Franciscus Hanuy*. Budapestini 1910–1911. 250–332. – Az ügygel a nemzetközi kutatás is foglalkozott: *Joseph Schnitzer*: Zur Politik des hl. Stuhles in der ersten Hälfte des Dreißigjährigen Krieges. RQ 13 (1899) 151–262, 231–235., *August Leman*: Urbain VIII et la rivalité de la France et

ható el a követjárás értékeléséről és következményeiről. Bár a korábbi kutatás feltételezhetően ismerte a vonatkozó forrásokat, feldolgozásukat valószínűleg apologetikus megfontolásokból elmulasztotta. A bécsi nunciatúra és a pápai államtitkárság korabeli levelezése arról tanúskodik, hogy Rómában 1632 után kifejezetten úgy tekintettek a magyar egyház fejére, mint az uralkodó pápa és kurzusa bíborosi kollégiumbeli ellenzékének vezéralakjára. Pázmányt „hálátlan kreatúráként” a Barberini-ház iránti kötelező odaadás elmulasztásával, bíborosi esküjének megszegésével, sőt úgymond a pápai udvar elleni politikai machinációkkal vádolták. Az államtitkárság és személyesen Francesco Barberini bíborosnepos (1623–1644) arra utasította Ciriaco Rocci bécsi nunciust (1630–1634), hogy minden lehetséges módon és eszközzel hiúsítsa meg azt az elsősorban spanyol elképzelést, hogy Pázmány állandó császári követként, illetve Magyarország és az örökös tartományok protektoraként visszatérjen az Örök Városba. A nunciust arra is felhatalmazták, hogy szükség esetén közölje: 1. az esztergomi bíboros küldetése annak a jele lenne, hogy Bécs nem törekszik a kapcsolatok javítására; 2. amennyiben Pázmány követi címmel ismételten útra kel, nem fogják beengedni az Egyházi Állam területére; 3. egyébként pedig megérkezése előtt egy olyan bullát fognak publikálni, ami lehetetlenné teszi, hogy bíborosi privilégiumaival élve hosszabb időre elhagyhassa székhelyét. (Érseki székéről való lemondását feltételezhetően nem szentesítették volna kánonilag.)³² Az 1634-ben publikált, a rezidencia-kötelezettséget ésszerűtlenül megszigorító *Sancta Synodus Tridentina* kezdetű pápai konstitúció megszületéséhez részben a legnagyobb magyar főpap római visszatérése körüli Habsburg-tervezgetések szolgáltattak alapot. A bulla eredményeképpen a 17. század derekán a pápaválasztó konklávékon résztvevő nem olasz bíborosok aránya történelmi mélypontra süllyedt.³³

A barokk pápaság és a magyar hierarchia feje közötti politikai konfliktus következményei elsősorban egyházi téren jelentkeztek. A magyar katolicizmus

de la maison d’Autriche de 1631 à 1635. Lille–Paris 1920. 146–165., *Dieter Albrecht*: Zur Finanzierung des Dreißigjährigen Krieges. Die Subsidien der Kurie für Kaiser und Liga 1618–1635. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 19 (1956) 534–567, 557–558., *Konrad Reppen*: Finanzen, Kirchenrecht und Politik unter Urban VIII. Eine unbekannte Denkschrift aus dem Frühjahr 1632. RQ 56 (1961) 62–74., *Bireley*: Religion and Politics. 183. Mindazonáltal igazat kell adnunk *Georg Lutz*nak, aki e jelentős követjárás újbóli, minden összefüggést megragadó feldolgozását sürgeti (Roma e il mondo germanico. 452–453. 75. jegyzet).

³² BAV Barb. Lat., vol. 6978, 14v. 41r. 52v. 74r. 76r., vol. 6971 fol. 8v. 15v. 55v., vol. 6974, fol. 76v. 102v., illetve vol. 7064, fol. 101r–102r. 120v. 125v. 136–137v. 159v. és vol. 7066 fol. 9v. ss. 12r. 15v., *Galla Ferenc*: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. (Monumenta Hungariae Italica s.n.). Vác 1936. 30*–33*, n. 46. – vö. *Tusor Péter*: Pázmány állandó római követtségének terve (1632–1634). In: Pázmány Péter és kora. (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2). szerk. Hargittay Emil. Piliscsaba 2001. 151–175. – Abban, hogy a bécsi udvar elállt Pázmány bíboros-protektorságától és helyette Hippolito Aldobrandinit neveztek ki, annak is szerepe lehetett, hogy az olasz bíboros fivére, a máltai lovagrend nagymestere elesett a nördlingeni ütközetben, és VIII. Kelemen családját e tisztséggel akarták kárpótolni. Hippolito Aldobrandini kifejezetten kérte Magyarországot és az örökös tartományok bíboros-protektorságát. Archivio Doria-Pamphili (Roma), Fondo Archiviolo, busta 312, fol. 539v. és busta 314, fol. 301v., *Wodka*: Zur Geschichte der nationalen Protektorate. 54 és 65.

³³ *Wolfgang Reinhard*: Reformpapsttum zwischen Renaissance und Barock. In: *Reformatio Ecclesiae*. hrsg. v. Remigius Bäumer. Paderborn 1980, 779–796, 782., lásd még *Maria Antonietta Visceglia*: La Giusta Statera de’ porporati. Sulla composizione e rappresentazione del Sacro Collegio nella prima metà del Seicento. Roma moderna e contemporanea 4 (1996) 167–212.

vezetése számára mind nyilvánvalóbbá lett, hogy a római központ érdemi támogatására semmilyen téren sem számíthat. Kezdték felismerni, hogy a katolicizmus további térnyerése csak belső erőforrásokra támaszkodva, kizárólag államegyházi keretek között lehetséges. Pázmány ezért terjedelmes emlékiratokban rendszerezte az államegyházi ideológiát. Érvei mindazonáltal nem voltak alkalmasak arra, hogy a püspökkinevezésekkel, a különféle pápai iratok, engedélyek, felhatalmazások megszerzésével, a Kúriának fizetendő illetveekkel kapcsolatos, egyre szaporodó problémáknak elejét vegyék.³⁴

A mind nyilvánvalóbbá váló válság tetőpontját az 1630-as évek végén érte el. 1639. szeptember 25-én a esztergomi érsekség akkori székhelyén, Nagyszombatban az ország új primásának, Lósy Imrének (1637–1642) felszólítására a püspöki kar kizárólag azért ült össze, hogy a Barberini-pápa pontifikátusa alatt felgyülemlett problémákat megtárgyalja. A konferencia összehívását a Habsburg-uralkodó, III. Ferdinánd (1637–1657) is támogatta. Anyagát a római császári követ jelentései, javaslatai alapján a bécsi udvari magyar kancellária, személy szerint Lippay György egri püspök, királyi kancellár, a későbbi esztergomi érsek állította össze.³⁵

Az értekezleten — amely éppen a Franciaországban minden korábbinál élesebben fellángoló gallikán vitákkal párhuzamosan zajlott — a magyar püspöki kar Róma ellenében egyöntetűen az egyházi javadalmak feletti legszélesebb körű királyi kontroll (*ius supremi patronatus*) fenntartása mellett foglalt nyíltan és hivatalosan állást. Olyan egyházmegyék esetében is, amelyek ideiglenesen nem tartoztak a magyar korona fennhatósága alá (Erdély, Szerém, Bosznia, Spalato, Zára, Trau, Sebenico, Scardona, Corbavia etc.). A magyar püspökök az oszmánok elleni harca hivatkozva évszázados, szerzett jogként követelték, hogy bulláikat kizárólag díjmentesen (*per viam secretam*) állítsák ki. Újjászervezték a római magyar képviselőt is. Egy önállóan működő, az egész magyar egyházat kizárólagos joggal képviselő ügyvivőt választottak (*agens praelatorum regni Hungariae in Urbe*).³⁶

Az értekezlet tényét és az ott elhangzottakat a Kúriában kifejezetten rossznéven vették. A pápai diplomácia lépéseket tett a császári udvarban a Pázmány felfogásánál radikálisabb, részben már epizkopalista tételeket (mint például a

³⁴ BAV Barb. Lat., vol. 6905, 16^r–17^v., vol. 7072, 44^r–45^v., vol. 7002, fol. 124^r., Petri cardinalis Pázmány epistolae collectae. n. 945 és 960., *Galla Ferenc*: Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. In: Notter Antal Emlékkönyv. 561–587.

³⁵ *Litterae et scripta per principem Bozzoli Roma transmissa* MOL MKL Propositiones et opiniones (A 33), fasc. s.d., fol. 1041–1043., és ÖStA HHStA Reichshofkanzlei, Protektorat, Fz. 1, fol. 147–149., a konferenciára szóló meghívók: Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. X. ed. *Ivan Kukuljević*, Zagreb 1869. 184–185 és Esztergomi Főszékeskáptalan Magánlevéltára, Capsae ecclesiasticorum, caps. 14, fasc. 4, n. 7.

³⁶ A konferenciáról Bécsbe küldött felterjesztés, mellékletei és kísérőlevele: AP AEV n. 204, fol. 22–33., Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár, Jesuitica (118), vol. A 35/II., valamint III. Ferdinándnak az értekezlet nyomán Rómába küldött levelei: MOL MKL Conceptus expeditionum (A 35), n. 381. 383–385/1639. – A konferencia egyik fő szervezője, Lippay kancellár emlékirata a bécsi nunciushoz a magyar püspökségekről (*Vescovadi d'Vngaria*): ASR Archivio Santacroce, busta 11561158 (Y7–Y8–Y9), vol. 1156 (Y7) (*Negotiati Diversi Nuntiatura di Germ[an]ia*) s.f., Lósy Imre esztergomi érsek figyelmeztetése Vinkovich Benedek zágrábi püspökhöz, hogy római ügyeinek intézésében a magyar püspökök közös ágensének szolgálatait vegye igénybe: Arhiv Prvostolnoga Kaptola (Zagreb), Acta Capituli Antiqua, fasc. 117, n. 74., vö. még *Remigius Ritzler*: Die Bischöfe der Ungarischen Krone. RHM 13 (1971) 127–164.

Róma jóváhagyása nélküli püspökszentelések lehetőségének burkolt felvetését) is megfogalmazó konferencia határozatainak semlegesítésére. Ez a törekvés azonban nem vezetett sikerre. VIII. Orbán mind az uralkodói püspökkinevezések kánoni institúciója, mind az *annaták* terén egyaránt alkalmi engedményekre kényszerült. A pápaság emellett belátta, hogy a térségben fokozottabb egyházi szerepvállalására van szükség. Gaspere Mattei bécsi nuncius (1639–1644) erre vonatkozó — korlátozott körű — javaslatai mégsem valósultak meg. A helyi struktúráktól független missziós szervezet létrehozására irányuló kísérletek — a hódoltsággal és Erdéllyel ellentétben — szintén nem bizonyultak maradandónak, sőt újabb konfliktusok forrásává váltak.³⁷

Az 1639. évi püspökkari konferencia jelentőségét amellelt, hogy a Szentszékhez fűződő kapcsolatok szisztematikus rendezésére törekedett és a korai episzkopalizmus magyarországi megjelenéséről tanúskodik, leginkább a 17. század végéig működő, állandó római magyar egyházi képviselőlet megteremtésében találhatjuk meg. A későbbiekre nézve ez, a válság tetőpontján megjelenő pozitív elem válik meghatározóvá. Bár az államegyházi formáció megszilárdult, az episzkopalista tendenciáknak hosszabb távon nem lett folytatása. 1645-re újabb és újabb tárgyalások után az *annaták* kérdésében sikerült részleges megegyezésre jutni. A hierarchia Inchoffer Menyhért 1644-ben napvilágot látott munkájának (*Annales ecclesiastici Regni Hungariae*) folytatását sem támogatta. Ennek célja eredetileg a különleges jogigények történeti megalapozása volt.³⁸

V. TÖREKVÉSEK RÓMA BEVONÁSÁRA A MAGYAR BELPOLITIKÁBA ÉS A TÖRÖK ELLENI KÜZDELEMBE

Az 1630/1640-es évek fordulója után a magyar püspökök szemlátomást kezdtek beletörödni abba, hogy felfogásukat, vélt vagy valós jogait nem képesek maradéktalanul érvényre juttatni Rómában. Másfelől persze az államegyházi szisztéma nyújtotta különféle előnyökről továbbra sem kívántak lemondani. A Lippay György (1642–1666) és Szelephény György (1666–1685) esztergomi érsekek által irányított hierarchia a bécsi udvar és Róma között, elsősorban a boszniai, szerémi és erdélyi püspökségek betöltése kapcsán folytatott viták, tárgyalások során egyszerűen a háttérbe húzódott. Sőt 1682-ben elsőként ítélte el a francia katolicizmus úgynevezett „gallikán artikulusait”, noha a gyakorlatban számos tekintetben túllépett azokon. A viharos előzmények ellenére tehát a 17. század derekától a magyar felsőpapság már szembe-tűnően konfliktuskerülő magatartást tanúsított az egyházi kapcsolatok terén. Minderre

³⁷ A bécsi nunciatura és a pápai államtitkárság (illetve Francesco Barberini bíboros-nepes *in proprio*) levelezése az ügyben: BAV Barb. Lat., vol. 7014, fol. 61^rv. 77^v. 80^rv., vol. 7027, fol. 1v. 9^rv. 25^rv. 47^r. 72^r. 93^r., vol. 7028, fol. 27^r., vol. 7037, fol. 64^r., vol. 7038, fol. 1v., vol. 7039, fol. 33^r., és vol. 7076. fol. 88^r., vol. 7079, fol. 46^r. 70^rv. 114^r., vol. 7084, fol. 30^r. 31^r. 44^r. – A nuncius emlékirata: BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 78^r–82^v. (*Relazione delle cose della religione in Vngheria traslata a Roma*)., kiadva: Tusor Péter: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. IX. szerk. Für Lajos. Budapest 1999. 19–38.

³⁸ Tusor Péter: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja). Századok 134 (2000) 431–459.

a kapcsolatrendszer szervezeti kereteinek normalizálódása, a *squadron volante* belső kúriai reformjai csupán részleges magyarázattal szolgálnak.³⁹

A kifejezetten a koncepcióváltás jegyeit mutató fordulatra azért kerülhetett sor, mert a magyar klérus vezetése a Kúriával adódott problémák és nyíltan vállalt államegyházi kötődései ellenére sem kívánt hosszabb távon lemondani azokról a lehetőségekről, amelyeket a katolicizmus külföldi, önálló állami entitással rendelkező központja belpolitikai téren, illetve a török kiűzése ideájának valóra váltásában nyújthatott. Ez részben visszatérés a Forgách-féle irányvonalhoz, azzal a korántsem mellékes különbséggel, hogy már hiányzik a trienti program Róma-centrikus értelmezése.

A pápaság nagyhatalmi szerepének elvesztése, bezárkózása, s az a tény, hogy Pázmány és a Barberinik összeütközésére is hasonló politikai motivációk miatt került sor, mindazonáltal nem sok reménnyel kecsegtetett a jövőre nézve. A koncepcióváltásnak ugyanakkor némi realitást kölcsönzött a kiváló római kapcsolatokkal rendelkező Szelepcény György bekerülése a püspöki karba, a Barberinipontifikátus, majd a harmincéves háború véget érte.

A fordulatra utaló első jelentősebb akció már az 1640-es évek közepén, az annáta-kérdés rendezésével párhuzamosan megfigyelhető. A harmincéves háború utolsó szakaszában a magyar egyházi és világi rendi vezetés számára tág tér nyílt arra, hogy mind a frontokon, mind a diplomácia mezején a szorongatott Habsburgok segítségére siessen. Ennek keretében került sor Jakusith György egri püspök (1642–1647) római küldetésére 1645 elején. A püspök a császári diplomácia addigi eredménytelen kísérletei után a nyugati kereszténységet a töröktől védő Magyarország (*propugnaculum Christianitatis*) érdekeire hivatkozva próbálja meg elérni a Szentszék aktív fellépését a osztrák uralkodóház mellett.⁴⁰

Jakusith a katolikus magyar rendek nevében és III. Ferdinánd megbízásából arra kérte több audiencián és emlékiratban X. Incét (Giovanni Battista Pamphili, 1644–1655), hogy a Szentszék nyújtson katonai, illetve pénzügyi segítséget (6000 katona toborzására 300.000 aranyat) Magyarországnak a francia és svéd szövetségben 1644. januárjában támadást indító török vazallus erdélyi fejedelem, a református I. Rákóczi György (1630–1648) ellen. Jakusith, illetve az útját megszerző, és követutasítását a Habsburg uralalmi szisztémában sajátos rendi „önkormányzatként” működő Magyar Tanács (*Consilium Hungaricum*), valamint a bécsi udvar beleegyezésével megfogalmazó Lippay primás lehetségesnek tartotta, hogy Róma támogatásával nemcsak Rákóczit, hanem vele együtt a protestantizmust is ki tudják szorítani az ország területéről.⁴¹ A Szentszék azonban, bár figyelmez-

³⁹ A fontosabb eseménytörténet: *Fraknoi*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel. III, 361–447., a gallikán cikkelyek elítélésére: *Zolnai Béla*: A gallikanizmus magyarországi visszhangja. *Minerva* 13–14 (1934–35) 21–63.

⁴⁰ A részletek: *Tusor Péter*: Jakusith György egri püspök római követjárása 1644–45-ben (A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcban). *Hadtörténelmi Közlemények* 113 (2000) 237–268.

⁴¹ Követutasítása: MOL MKL Conc. exp., n. 1/1644 (!), AP AEV n. 204, fol. 44–67., III. Ferdinánd credencionálisai: MOL MKL Conc. exp., n. 310 és 312/1644. n. 5–7/1645., Jakusith memorialisai X. Incéhez: ASV Miscellanea (Armadi I–XV), Armadio I, vol. 11, fol. 359^r–362^v (*Sanctissimo domino nostro. Pro regno Hungariae*), 312^r_v és 317^r_v (*Sanctissimo domino nostro. Supplicat Georgius Jakusith el' tus episcopus Agriensis pro regno Hungariae*), 352^r–354^v (*Ad sanctissimum dominum nostrum. ro Georgio electo episcopo Agriensi*), Jakusith beszámolója III. Ferdinándhoz: ÖStA HHSa

tette a francia vezetést török és erdélyi kapcsolatai miatt, hosszas halogatás után megtagadta a Habsburg-diplomácia által több csatornán is folyamatosan sürgetett kérés teljesítését.⁴² Elsősorban azért, mert Franciaország az erdélyi szövetségese elleni — bármilyen jogcímen történő — pápai fellépés megakadályozására fenyegető hangú ultimátumot intézett X. Incéhez.⁴³ A várt oszmán főcsapás végül nem Magyarország, hanem a *Mediterraneum* felé irányult (kandiai háború 1645–1669).

Az erdélyi hadjáratot lezáró, s a protestantizmus magyarországi pozícióit megerősítő linzi békeszerződés országgyűlési becikkelyezése ellen 1647-ben Róma — tehetetlensége ellensúlyozására — ugyanúgy ünnepélyes óvást emelt, mint azt később, az 1648. évi vesztfáliai békekötés esetében tette. Megkockáztatható tehát a kijelentés: a pápaság viszonyulása a magyarországi eseményekhez nemzetközi reakciójának előképe, sőt egyenesen modellje.⁴⁴

A koncepcióváltás egy permanensebb törekvésben is tetten érhető. Az esztergomi érsekek helyének biztosítása a bíborosi kollégiumban — időnként más-más szempontoktól vezéreltetve — a korszak végéig napirenden volt. Lippay és Szelepcényi primások makacs bíborosi ambíciói nem indokolhatók kizárólag személyes motivációkkal. A pázmányi minta követése egyúttal magában foglalta egy magasabb szintű római kapcsolatrendszer, egy még hatékonyabb érdekképviselet magvalósításának igényét. Sőt kifejezetten politikai célkitűzések elérését is.

Lippay György már 1644-ben lépéseket tett kinevezése érdekében. A jezsuita Inchoffer Menyhért révén közvetlenül Rómában tájékozódott. A megkerülhetetlen császári ajánlás hiánya, majd a pontifikátus-változás nem kedvezett elképzelésének. A primásnak 1646 őszén, amennyiben eláll a linzi béke országgyűlési becikkelyezése elleni ünnepélyes tiltakozástól, lehetősége nyílt volna a császári nomináció megszerzésére. Ő azonban nem kívánt élni az uralkodói ajánlattal. Bécs ezután birodalmi jelölteket részesített előnyben.⁴⁵

Rom, Dipl. Korr., Fz. 55, Konv. Georg Jakusith an Ferdinand II. 1645, fol. 1–6., MOL MKL Litterae Roma exaratae (A 29), n. 22/1645.

⁴² Az 1645. június 21-én kiállított, III. Ferdinándnak címzett, *Perscriptae a maiestate tua non semel litterae* kezdetű pápai breve eredetije: ÖStA HHStA Rom, Hofkorr., Fz. 12, Konv. Innozent X an Ferdinand III. 1645, fol. 1., *registrum*: ASV Epist. ad princ., vol. 54, fol. 293^r–294^v., fogalmazványa: ASV Armarium XLV, vol. 29, fol. 45^v., az államtitkárság vonatkozó utasítása: ASV Segreteria di Stato, Germania, vol. 31, fol. 24^r.

⁴³ ASV Segr. Stato, Francia, vol. 92, fol. 28^r–30^v. 58^r–59^v. 87^r–88^v és vol. 309, fol. 8^v–9^r. 13^v–14^v., ASV Epistulae ad Principes, vol. 54, n. 34. 36. 37. 38. 39 (Armarium XLV, vol. 29, fol. 10^r–12^r).

⁴⁴ Szelepcényi György nyitrai püspök, udvari magyar kancellár Camillo Melzi bécsi nuncius előző évi protestálásáról annak kérésére 1648. aug. 4-én kiállított tanúságlevelének másolata: ASV Misc., Arm. I, vol. 11, fol. 326^r–328^v. Az igazolást Melzi aug. 7-én továbbította Rómába. Ezen utólagos igazolás kiállításának ténye és időpontja nem elhanyagolható momentum, ugyanis egybeesik a vesztfáliai pápai tiltakozás római előkészítésének (levéltári kutatások a 16. századig visszamenőleg a pápai protestációkról, stb.) idejével. Vö. *Konrad Reppen*: Die römische Kurie und der Westfälische Friede. Papst, Kaiser und Reich (1521–1644). I/1–2. (BDHIR 14–15). Tübingen 1961–1965. I/1, 12–29. – A nuncius tiltakozásának egy másik, még frissiben Rómába küldött másolata: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 144, fol. 175^v.

⁴⁵ Az esztergomi érsek fő riválisai ekkor Friedrich von Hessen-Darmstadt (a későbbi *cardinalis Hassiae*), Christoph Peutinger *Rota*-auditor, Carlo Emmanuele Durazzo és Francesco Carretto (*marchese di Grana*) voltak. Vö. többek között: ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korr., Fz. 56, Konv. Peutinger an Ferdinand III. 1647, fol. 1 és 5., ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Biographica, Kart. 172, fol. 462–463., ASV Segr. Stato, Germania, vol. 145, fol. 200^r–201^r és 244^r–245^v., ASV Segr. Stato, Principi e titolati, vol. 62, fol. 42^v.

A magyar primás hat év elteltével, 1652-ben csupán egy rendkívüli (*extra ordinem*) „megnevezést” tudott a Habsburg-udvarban kieszközölni. Párhuzamosan a Szentszék előtt terjedelmes emlékiratokban fejtette ki a magyar korona történelmi jogosultságát a bíboros-ajánlásra. Többek között azt is a pápai döntéshozatal figyelmébe ajánlotta, hogy kinevezése hozzájárulna az Itália biztonságát tekintve kulcsfontosságú ország stabilitásának növeléséhez, a magyar világi rendek vezetőjével, Pálffy Pál nádorral (1649–1654) folytatott belpolitikai harc kedvező kimeneteléhez. A Pamphili-pápa pontifikátusa utolsó éveinek kreációit azonban kizárólag a Kúria belső szempontjai határozták meg.⁴⁶

VII. Sándor (Fabio Chigi, 1655–1667) trónra lépése után az esztergomi érsek jezsuita támogatással és egy császári magánajánlás segítségével kívánt célt érni. A rend vezetése felé római közvetítője Nádaszi János S.I. volt. Az új pápa és környezetete ezúttal komolyan fontolóra vette a magyar főpap bíborosi kinevezését. A lépés összhangban állt volna a *squadron volante* szellemiségével. Bécsből azonban titokban érvénytelenítették az uralkodói kérést. A jezsuita rendnek és a kuriális érdekeknek végül jobban megfelelt az ismert történetíró, Sforza Pallavicini személye.⁴⁷

Lippay ezután felhagyott önálló törekvéseivel. Elfogadta a birodalmi jelölt, Franz Wilhelm von Wartenberg regensburgi püspök (1649–1661) utáni második helyre szóló császári nominációt. A német preláthus 1660. évi előléptetése után végre ő lett az első számú császári favorit. Ezt annak ellenére el tudta érni, hogy mindjobban eltávolodott a Habsburg-udvar politikájától. Az 1659. évi országgyűlésnek a primás kinevezése érdekében I. Lipóthoz (1657–1705), intézett kérése arra utal, hogy a bíborosi ambíciók ekkor már, legalább is részben, a formálódó magyar nemzeti egységpolitikát kívánták szolgálni. A következő, 1667. évi bíboroskreáló konzisztóriumot az esztergomi érsek viszont már nem élhette meg.⁴⁸

⁴⁶ A Fabio Chigi bíboros-államtitkárhoz és X. Incéhez intézett memoriálék: BAV Fondo Chigi, vol. N II 72 (*Variorum Romae 1652*), fol. 202^r–205^v (*Raggioni che ponno esser di motivo perché la santità di nostro signore promova l'arcivescovo di Strigonia*), ASV Misc., Arm. I, vol. 11, fol. 365^r–366^v (*Alla santità di nostro signore. Considerazione sopra i meriti dell'arcivescovo di Strigonia*), fol. 367^r–368^v (*Alla santità di nostro signore. Considerazione sopra la persona e qualità dell'arcivescovo di Strigonia*) – III. és IV. Ferdinánd, valamint Lippay levelei a pápához, az államtitkárhoz, a bíboros-neposhoz és a császári követi feladatokat ellátó Girolamo Colonna bíboroshoz, Németország protektorához: ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 63, fol. 33^r^v, vol. 64, fol. 27^r–28^v, vol. 66, fol. 265^r^v, ASV Segr. Stato, Vescovi e prelati, vol. 34, fol. 320^v, BAV Fondo Chigi, vol. B I 5, n. 6., BSSS Arch. Colonna, Carteggio Girolamo I, n. 222/1652., BSSS Arch. Colonna, Souvrani, busta BL, n. 19. – Az ügyben buzgólkodó Melchior Inchoffer, valamint Pietro Giacomo Favilla és Pietro Giacomo Larzonna-Favilla római püspökkari ágensek levelei a primáshoz: AP AS Acta radicalia, capsula X, n. 196, 13. csomó, 50–51. 234–235 fol., 10. cs., 42–50. 192–196. 296–299 fol., 22. cs., 7–9 fol., 24. cs., 141–143. fol. – Bécs első számú jelöltje 1653-tól már Franz Wilhelm von Wartenberg regensburgi püspök volt. BAV Barb. Lat., vol. 6110, fol. 143–145 és BSSS Arch. Colonna, bust. BL, n. 145.

⁴⁷ Nádaszi levelei közvetítéséről Lippay primáshoz: AP AS Act. rad., caps. X, n. 196, 24. cs., 353–356. fol., 28. cs., 29–32. fol., Scipione d'Elci bécsi nuncius és Giulio Rospigliosi bíboros-államtitkár levelezése az ügyben: BAV Barb. Lat., vol. 6112, fol. 124^v–125^v, vol. 6111, fol. 280–281., BAV Fondo Chigi, vol. N I 26, fol. 10^v–11^r, ASV Segr. Stato, Germania, vol. 32, fol. 86^v, III. Ferdinánd levele (*di proprio pugno*) VII. Sándorhoz: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114, fol. 82^r–83^v.

⁴⁸ A fontosabb eseményekre: Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. I: 1657 Februar bis 1669 Dezember. (Archiv für Österreichische Geschichte 103). hrsg. v. Arthur Levinson. Wien 1913. 547–841, n. 149. 158. 162. 168. 173. 175. 177. 180., ASV Segr. Stato, Germania, vol. 444, fol. 279^r. 424^r, vol. 445, fol. 249^v–250^r. 251^v., BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Souvr., bust. BJ, n. 19., Venetia-

Az utód, Szelephény György ez irányú törekvéseit a hasonló vonások ellenére eltérő elméleti háttér és más technikák alkalmazása jellemezte. Az új primást már szintén hivatalba lépésekor foglalkoztatta a kérdés. Római megbízottja, a pálos Vanoviczy János tanácsára azonban óvakodott a nyílt fellépéstől. Kezdetben csupán a megfelelő kapcsolatok kiépítésére törekedett IX. és X. Kelemen (Giulio Rospigliosi, 1667–1669 és Emilio Altieri, 1670–1676) környezetével. 1672-re megszerzett császári ajánlása őt is egy német jelölt (Franz August von Waldstein) mögé utasította. Személyének pápai kiválasztását Szelephény a még protestánsnak megmaradt magyar főúri családok konverziójára gyakorolt, várható kedvező hatás római hangoztatásával igyekezett biztosítani, de eredménytelenül.⁴⁹

Az 1670-es évek második felében rendszeres és részletes hírszolgálatával a primás hozzájárult a pápai külpolitika irányának kelet felé fordulásához. Bíborosi kinevezése érdekében tett párhuzamos lépései a késő középkor törökellenes harcait szervező bíboros-legátusokhoz hasonló szerep igényére engednek következtetni. XI. Ince egyértelműen kész volt egy ilyen megoldásra. A túlzó francia követelések és elfogadhatatlan jelöltek miatt azonban a nemzeti bíborosok kinevezésétől 1686. szeptember 2-ig kénytelen volt eltekinteni. A bécsi udvar kellő támogatása — természetesen — ezúttal is hiányzott, bár 1684-től a következő esztendőben elhunyt esztergomi érsek az egyetlen Habsburg-jelölt. Ha életben marad, bíborosságát Buda felszabadításával egy napon publikálják Rómában. Ennek jelentősége mindazonáltal már csak szimbolikus lett volna.⁵⁰

A magyar püspököket egyszemélyben irányító két esztergomi érsek majd fél évszázadot felölelő, különféle megfontolásoktól vezérelt, makacs törekvései, megmegújuló reményei a bíborosi kalap megszerzésére talán elegendő magyarázatául szolgálnak a Rómához fűződő kapcsolatok érdemi konfliktusmentességéhez a 17. század második felében.

nische Depeschen vom Kaiserhofe. II/1. hrsg. v. *Alfred Francis Pribram*. Wien 1901. 171. 217. 284., Privatbriefe Kaisers Leopold I an den Grafen F.E. Pölting 1662–1673. I. (Fontes Rerum Austriacarum II/56). hrsg. v. *Alfred Francis Pribram*. Wien 1903, n. 84.

⁴⁹ I. Lipót és Szelephényi levelezése a bíborosi kinevezéssel kapcsolatban X. Kelemennel és XI. Incével, valamint különféle bíborosokkal, köztük Carlo Pio di Savoya bíborosprotektorral: ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 98, fol. 462^rv. 463^r–464^vv. 466^rv., Pozsonyi Állami Területi Levéltár [Štátny Oblastný Archív Bratislava], Archivum Provinciae Marianae OFM Conv. [Archív Mariánskej Provincije Františkánov], ladula 60, fasc. 2, n. 2. n. 7. n. 8 (Vanoviczy levelei uo. n. 3/e.f.), ÖStA HHStA Geheime Österreichische Staatsregistratur, Fz. 12, pars 13, n. 1–6 [Kart. 15], ASV Epist. ad Princ., vol. 70, fol. 274^rv., vol. 73, fol. 177^r., továbbá *Ványó Tihamér*: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683. Pannonhalma 1935. n. 115. 116.

⁵⁰ Szelephényi levelezése XI. Incével és Alderano Cybo bíboros-államtitkárral: ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 62, fol. 521^rv., vol. 63, fol. 91^rv. 92^r–92^vv. 121^r–122v. 233^rv. 234^rvss. 275^rvss. 321^rvss. 361^rvss. 433^rvss. 458^rvss. 509^rv. 526^rvss. 606^rvss. 683^rvss., vol. 64, fol. 423^rv., vol. 65, fol. 100^r–101v. 186^rv. 368^rv., vol. 66, fol. 261^rv. 488^r–489v., vol. 67, fol. 391^rv., vol. 69, fol. 563^r–564v. 577^r–578^rv., Archivio di Stato Massa, Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 65, n. 62. 84. 136. vol. 66, n. 35 és vol. 87, parte V, n. 19. parte VIII, n. 32., illetve ASV Epist. ad princ., vol. 73, fol. 58^v–59^r. 222^v–223^r. 254^rv. 284^v–285^r., – Az 1686. szept. 2-án császári ajánlásra kinevezett két bíboros (Johann von Goes és Leopold von Kollonich) első nominációi közvetlenül Szelephényi halála után kerültek kiállításra: BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 149–160 – Lásd még *Scheffler János*: VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar 1689–1691. A vatikáni levéltár okmányai alapján. Ungvár 1914. 38–53ss.

ÖSSZEZÉS

Forgách Ferenc bíborosi kinevezése; az 1608. évi törvények római cenzúrája; Pázmány konfliktusa a Barberinikkel; az 1639. évi püspökkari konferencia; Jakusith György római követjárása; Lippay és Szelephényi primások erőteljes, de kudarcra ítéltetett bíborosi ambíciói. Mindezen — létezésükben, vagy részleteikben, összefüggéseikben és jelentőségükben — ismeretlen történelmi eseménysorok rekonstruálásának köszönhetően a magyarországi katolikus modernizáció római relációinak főbb szakaszai, jellegzetességei: egyszóval periodizációja az eddigéknél világosabban rajzolódik ki előttünk.

A század első harmadát még az együttműködés jellemzi. A jelszó, amint azt Pázmány még 1630-ban is, a nemzeti zsinatról írt kérvényében VIII. Orbánnak megfogalmazta, ekkor még az volt, „hogy amennyire lehetséges, mindenben a mi és mindenki anyjához, a Római Szent Egyházhhoz alkalmazkodjunk (*„quod in omnibus quoad fieri potest, Matri nostrae, ac omnium matri, sanctae Romanae ecclesiae nos conformaremus”*). Ezt követi 1632-től 1645-ig a politikai, majd egyházi téren is jelentkező ellentétek rövid, másfél évtizedes, de annál intenzívebb szakasza. A válság eszkalálódásának oka leginkább a Barberini-pontifikátus — a tanulmány elején felvázolt — sajátosságaiban keresendő. A század derekától a hangsúly különféle — régi-új — politikai célkitűzések elérésén van. Az egyházi kapcsolatokat egy sajátos *modus vivendi*-szerző normalizálódás jellemzi. Magyarország katolizációja ugyanakkor már szinte kizárólag a Habsburg-államhatalom olykor erőszakot sem nélkülöző közreműködésével teljesedik ki az 1670-es években.

A magyar püspökök és az Apostoli Szentszék sajátos viszonyrendszerét a 17. században egyrészt a pápaság történelmi ciklusai alakították; másrészt az itáliai Habsburg-politika és a középkorvégi struktúrák hazai továbbélése határozta meg. Mindeddig kellő figyelemre a magyar történetírásban sem méltatott önálló koncepciói és igényei ellenére a magyar katolikus egyházi elit ezekhez az erővonalakhoz kénytelen alkalmazkodni. Ez különösen 1632 után válik egyértelművé.

A meghatározó eseménysorok rekonstruálása: azaz a főbb problémák és fordulópontok felvázolása immár lehetővé teszi mindazon szervezeti, technikai kérdések nagyszámú, de szétszórt és egyenetlen adatainak rendszerzését, megfelelő interpretációját, amelyek nélkül a kora újkori magyar katolicizmus Rómához fűződő kapcsolatairól alkotott képünk nem lehet teljes.⁵¹

⁵¹ Néhány rövid, előzetes áttekintés, illetve részelemzés: *Tusor Péter: A magyar egyház és Róma a 17. században. Vigilia 64 (1999) 503–513.*, *A magyar püspökök első római ágensei. Vigilia 67 (2002) s.a.*, valamint *Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. In: Eszterházy Károly Emlékkönyv. szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 23–42, 23–25. 39–41.*, *A prágai nunciátúra vizsgálata 1616-ban az esztergomi főegyházmegye állapotáról és az új főpásztor személynéről (Pázmány Péter processus informativusa az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában). In: Mater et magistra. Esztergomi egyháztörténelmi konferencia tanulmányai, s. a., A királyságbeli és hódoltságai katolikus felekezet-szervezés problémái és lehetőségei az 1630/1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján). In: Mezőváros és reformáció. Nagykőrösi irodalomtörténelmi konferencia tanulmányai. Szerk. Szabó András, s.a.*

THE HUNGARIAN HIERARCHY AND THE PAPACY IN THE 17th CENTURY
(Problems and Turning Points)

by Péter Tusor
(Summary)

The present study proposes to examine the complex relationship between the papacy and the bishops of the Hungarian Catholic renewal which began early in the 17th century. Its aim is to reveal the Roman connexions of Catholic modernisation in Hungary, and the main phases and characteristics of the process itself, that is, to establish its chronology.

The first third of the century is characterised by cooperation. The more important milestones are the granting of the cardinal's hat to the first great figures of the Counter-Reformation, archbishops Ferenc Forgách (1607–1615) and Péter Pázmány (1616–1637); the introduction of the Roman rite; and that upon the prelates' petition the Roman inquisition censured the pro-Protestant Hungarian laws of 1608 and excommunicated Maximilian II (1608–1619) because he had signed them. Partly thanks to papal intervention the political positions of early medieval Catholicism became considerably more promising by the time of the diet of Pozsony held in the next year.

The second phase, which lasted from 1632 to 1645, was one of intense conflicts of political and later of ecclesiastical nature. Péter Pázmány, who appeared in Rome as a Habsburg envoy in search of financial aid, became a *persona non grata* in the Curia until his death, and his return in the Eternal City was deliberately hindered by the papal diplomacy. The episcopal conference of the Hungarian prelates, held in 1639 at Nagyszombat, went as far as to assert almost overtly episcopalian views. The escalation of the crisis seems to find its cause in the nature of the Barberini pontificate and in the state-church system which was then being consolidated in Hungary.

From the middle of the century the emphasis shifted to different political ambitions, old and new as well, such as the expulsion of the Ottomans or the adoption of the archbishops of Esztergom among the cardinals in order to improve their domestic positions. The ecclesiastical relations were characterised by a special *modus vivendi*. Yet when the Catholicisation of Hungary reached its apogee in the 1670s, it was through the sometimes violent contribution of the Habsburg government and practically without Rome's involvement.

To sum up, then, the relationship between the Hungarian bishops and the papacy in the 17th century was shaped by the historical cycles of the papacy on the one hand, and by the Italian policy of the Habsburgs and the survival of medieval structures in Hungary on the other hand. Despite its own conceptions and aspirations, the elite of the Hungarian Catholic church was forced to adapt itself to these conditions.